

Modernisering van het hoger onderwijs in Europese context anno 2023

(Geactualiseerde versie 15 april 2023)

Nederlands team van Bologna Experts*

*Deze notitie is oorspronkelijk in 2021 voorbereid door Inge Broekman, José Ravenstein, Robert Wagenaar en Els van der Werf met steun van de overige leden van het Nederlandse team van Bologna Experts en in het voorjaar van 2023 geactualiseerd. Het team bestaat momenteel uit de volgende vertegenwoordigers vanuit het Nederlandse HO (in alfabetische volgorde): Eltjo Bazen (Hogeschool Utrecht); Anja Brandsma-Dieters (NHL Stenden Hogeschool); Fred Jonker (Wageningen Universiteit); Guido van Leerzem (Universiteit Tilburg); Robert Wagenaar (Rijksuniversiteit Groningen); Els van der Werf (voorheen Hanzehogeschool Groningen). Daarnaast zijn ook José Ravenstein, coördinator, Bas Wegewijs, Madalena Pereira (Nuffic) en vertegenwoordigers van het ISO en de LSVB lid van het team.

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Ter inleiding	3
Hervorming van het hoger onderwijs	4
2021: een frisse start	5
Hernieuwde aandacht	5
1. De rol van het Erasmus+ programma en het Erasmus Charter for Higher Education	6
2. European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS)	7
3. Diploma Supplement (DS)	8
4. Mobiliteit: fysiek en virtueel	9
5. Inclusief onderwijs	10
6. Kwalificatie (Referentie) Raamwerken	10
7. Associate degree	12
8. Externe en Interne Kwaliteitszorg	12
9. Automatische erkenning van leerprestaties	13
10. Doctoraat/PhD in Europese context	14
11. Gemeenschappelijke onderwijsprogramma's en (inter)national Joint Degrees	15
12. Micro-credentials	17
13. Digitalisering in het hoger onderwijs	18
14. European Universities Initiative	19
15. Werkgerelateerd Leren (Work Based Learning - WBL) in het hoger onderwijs	20
16. Flexibele leerpaden	21
Annex	24
Overzicht Europese termen	24
Samenhang tussen verschillende Europese beleidslijnen	25

Samenvatting

Sinds 1999, toen de Bologna Verklaring werd getekend door 29 Europese ministers van onderwijs, is systematisch gewerkt aan de modernisering van het hoger onderwijs (HO) in Europa. Hiertoe zijn tal van initiatieven genomen en instrumenten ontwikkeld. In de afgelopen bijna 25 jaar is grote vooruitgang geboekt in het ontwikkelen van een Europese hoger Onderwijsruimte. Acties van de Europese Commissie (EC), zoals de doorontwikkeling van het programma Erasmus+, hebben daarbij een belangrijke rol gespeeld. In deze notitie wordt inzicht gegeven in de huidige stand van zaken, door een beeld te schetsen van actuele ontwikkelingen en een overzicht te geven van de jongste instrumenten. De notitie schetst ook de uitdagingen die nog voor ons liggen. De notitie is bedoeld voor (beleids)medewerkers binnen OCW, de koepelorganisaties, en de hoger onderwijsinstellingen, d.w.z. management op alle niveaus, beleidsstaf, docenten en studenten.

Ter inleiding

Door de ervaringen met COVID-19 pandemie, de zorg over het klimaat, Europese waarden en veiligheid, is er alle aanleiding om opnieuw kritisch te kijken naar de wijze waarop hoger onderwijsinstellingen hun onderwijs organiseren en met internationalisering omgaan. Door de nood gedwongen is het reguliere fysieke onderwijs in maart 2020 met meer of minder succes grotendeels verplaatst naar online platforms. Dit heeft betrokkenen bewust gemaakt van de mogelijkheden die online onderwijs biedt, maar heeft ook de beperkingen zichtbaar gemaakt. Duidelijk is geworden dat online onderwijs een welkome aanvulling vormt op regulier onderwijs, vooral als *blended* vorm, maar geen echt alternatief is. Studenten hebben een sociale omgeving nodig om goed te kunnen presteren.

Tijdens de jongste conferentie van de ministers van onderwijs van de landen die deelnemen aan het Bolognaproces, gehouden in Rome in november 2020, is expliciet aandacht gevraagd voor de effecten van een aantal belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen, zoals de effecten van de digitalisering van de samenleving, de ondermijning van de Europese waarden zoals democratie en ethiek en de 17 Duurzame Ontwikkelingsdoelen (SDG - *Sustainable Development Goals*), opgesteld door de Verenigde Naties.

In 2021 is het nieuwe programma Erasmus+ gelanceerd. Als onderdeel hiervan heeft de Europese Commissie het *European Universities Initiative* ontplooid om de onderlinge samenwerking van Europese universiteiten te versterken. Er is verder opnieuw aandacht gevraagd voor het belang van levenslang ontwikkelen (Lifelong Learning) door de introductie van *micro-credentials*. Inmiddels is de beleidsmatige uitwerking daarvan gepubliceerd.

Een reflectie hiervan valt te vinden in de *European Strategies for Universities*, in januari 2022 door de Europese Commissie gelanceerd. In dit beleidsstuk van de Commissie wordt een belangrijke rol toegedicht aan het hoger onderwijs door middel van vier kerndoelstellingen: (1) het versterken van de Europese dimensie in onderwijs en onderzoek; (2) het positioneren van hoger onderwijsinstellingen als vuurtorens van de Europese 'way of life'; (3) versterking van hun rol als actoren in het bewerkstelligen van de 'twin green' en digitale transitie; en (4) hun rol als gangmakers binnen de EU als wereldspeler.

Al deze onderwerpen leveren discussie en vragen op binnen en tussen hoger onderwijsinstellingen, zowel in nationaal als internationaal verband. Reden voor het Nederlandse team van Bologna Experts om deze onderwerpen nog eens op een rijtje te zetten. Daarbij wordt de nadruk gelegd op de actuele situatie, maar is er ook oog voor hoe een en ander zich gedurende

de afgelopen decennia heeft ontwikkeld. We hopen dat de notitie de lezer zal helpen om diverse ontwikkelingen beter te kunnen plaatsen en inschatten.

Hervorming van het hoger onderwijs

In 1998 tekende de ministers van de vier grootste EU-lidstaten de *Joint declaration on harmonization of the architecture of the European higher education system*, in het kort de Sorbonne Verklaring. De aanleiding was tweeledig: de grote zorg over de concurrentiepositie van het Europese hoger onderwijs in wereldperspectief en de kwaliteit en relevantie van dat onderwijs voor economie en maatschappij in de betrokken landen. De verklaring sloot aan bij een zorg die in de jaren daarvoor al was uitgesproken door de Europese Commissie, dat het aangeboden onderwijs in onvoldoende mate inspeelde op de overgang van een industriële naar een kenniseconomie.

De Sorbonne Verklaring vormde een jaar later de aanleiding voor de ondertekening van de Bologna Verklaring door 29 (potentiële) EU-lidstaten en de start van het Bolognaproces: een proces dat expliciet tot doel had en heeft om te komen tot een Europese hoger Onderwijsruimte (*EHEA - European Higher Education Area*), als antwoord op de geschetste uitdagingen.

Kern van het Bolognaproces zijn drie verplichtingen waaraan inmiddels 49 Europese landen[†] zich hebben gecommitteerd:

1. de invoering van een drie cycli systeem (bachelor-master-doctoraat/PhD). Dit model is wereldwijd leidend, waardoor ook samenwerking buiten Europa wordt gefaciliteerd. Inmiddels heeft de Associate degree binnen dit systeem een eigen plaats verworven, hoewel deze niet in alle landen dezelfde is;
2. onderlinge erkenning van studieprestaties en kwalificaties door hoger onderwijsinstellingen;
3. het gebruik van adequate kwaliteitszorginstrumenten.

In het eerste decennium ontwikkelde het Bolognaproces momentum; het proces kreeg volop aandacht in de media, stond hoog op de politieke agenda en op die van hoger onderwijsinstellingen. Na ruim 20 jaar Bolognaproces moeten we echter vaststellen dat de oorspronkelijke belangstelling voor het proces fors lijkt te zijn afgenomen. Een van de belangrijkste redenen hiervoor is dat een aantal verworvenheden van het Bolognaproces gemeengoed zijn geworden (in Nederland bv. door opname in de WHW van het gebruik van ECTS-studiepunten in het hoger onderwijs, de invoering van de drie-cycli structuur, en de verplichte uitreiking van het diplomasupplement). Daardoor is bij velen de indruk ontstaan dat het Bolognaproces is afgerond. De nog niet gerealiseerde voornemens binnen het Bolognaproces lijken daardoor naar de achtergrond verschoven te zijn.

Ondertussen vragen nieuwe initiatieven onze aandacht. Zo is daar het initiatief van de Franse president Emmanuel Macron, dat is omarmd door de Europese Commissie, om te komen tot zgn. *European Universities*. Daarnaast wordt er veel belang gehecht aan een ogenschijnlijk nieuw fenomeen, *micro-credentials*, een vorm van certificering van voltooide onderwijseenheden, passend bij de flexibilisering van onderwijs en inspeland op de noodzaak van levenslang ontwikkelen in een steeds dynamischer wordende arbeidsmarkt en

[†] Twee van deze landen zijn begin 2022 op non-actief gesteld vanwege de oorlog in de Oekraïne: Belarus en Rusland. Inmiddels heeft Rusland aangekondigd een eigen vernieuwing van het hoger onderwijssysteem te gaan lanceren.

samenleving. Ogenschijnlijk omdat al aan het einde van de vorige eeuw door de Europese Commissie het concept van *Lifelong Learning* is geïntroduceerd.

2021: een frisse start

Het is niet te gewaagd te stellen dat in 2021 een hernieuwde start is gemaakt met het Bologna-proces en de daarmee directe verbonden verdere modernisering van het hoger onderwijs. De belangrijkste redenen hiervoor zijn het aanscherpen van de Bologna-doelstellingen in het *Rome Ministerial Communiqué* (2020) en de lancering van het nieuwe zevenjarige kaderprogramma Erasmus+ (2021-2027). Het *Rome Ministerial Communiqué* zet in op een hoger onderwijsruimte die inclusief en innovatief is en onderlinge verbondenheid laat zien om de Duurzame Ontwikkelingsdoelen 2030 te realiseren. Er wordt een significante bijdrage verwacht van het hoger onderwijs aan de digitaliseringsagenda, de vergroening van de economie, en de versterking van de sociale dimensie door expliciete aandacht voor inclusie. De innovatie van het hoger onderwijs wordt vormgegeven door o.a. het onderzoek naar en de invoering van *micro-credentials* en de actualisering van onderwijsvisies die de student-gerichte benadering en de actieve leer- en werkomgeving tot doel hebben. Versterking van internationale verbondenheid wordt vormgegeven met behulp van fysieke en virtuele mobiliteit, maar ook door de permanente aandacht voor de internationale dimensie van het onderwijs, bv. door *Internationalisation at Home*.

Het realiseren van deze structurele hervormingen en verbeteringen is ook het doel van het onderwijsprogramma Erasmus+ van de Europese Commissie. Er is significante overlap tussen de doelstellingen van het Bologna-proces (de ontwikkeling van een Europese hoger onderwijsruimte (EHEA)) en die van de EC (de ontwikkeling van een Europese onderwijsruimte (EEA) per 2025). Deze laatste ruimte is mede gebaseerd op de filosofie van het *European Qualifications Framework for Lifelong Learning*, dat alle onderwijsniveaus omvat en met elkaar verbindt en daarmee veel breder en ambitieuzer is dan de EHEA. In de bijlage is een tabel opgenomen waarin de samenhang tussen de verschillende beleidslijnen is weergegeven.

Hernieuwde aandacht

De recente ontwikkelingen vragen om hernieuwde aandacht van een brede groep van medewerkers binnen het hoger onderwijs, niet alleen in Nederland, maar ook in de overige 'Bolognalanden'. Uit onderstaand overzicht van onderwerpen die nauw verbonden zijn met internationale samenwerking en de hervorming van het hoger onderwijs valt op te maken dat er nog steeds sprake is van een aanzienlijk aantal aandachts- en knelpunten.

Kennis van en ervaring met de ontwikkelingen in het kader van het Bologna-proces zijn belangrijk om de recente ontwikkelingen te kunnen duiden en daarop adequaat te kunnen inspelen. De documenten rondom het *European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS)*, het *Framework for Qualifications of the European Higher Education Area (FQ of the EHEA)* en de *European Standards and Guidelines for Quality Assurance (ESG)* horen op het bureau van elke beleidsmedewerker en bestuurder in het hoger onderwijs om regelmatig te worden geraadpleegd. Kennis van de inhoud van de *Lisbon Recognition Convention* en van de rol en inhoud van het Diplomasupplement (DS) mag worden verwacht van leden van Examencommissies.

Gezien de geschetste uitdagingen, ligt het in de rede dat belanghebbenden, hoger onderwijsinstellingen en besluitvormingsorganen optimaal gebruik maken van een geïnformeerde groep van ervaren collega's, zoals het Nederlandse team van Bologna Experts

dat sinds 2004 bestaat. Het team heeft de zgn. Bologna module ontwikkeld (website Erasmusplus.nl), dat belangstellenden de gelegenheid biedt om kennis te nemen van diverse aspecten van het Bolognaproces.

Hieronder wordt uitgebreider ingegaan op een aantal belangwekkende onderwerpen waarbij in het bijzonder aandacht wordt besteed aan de zgn. Bologna instrumenten. We hopen hiermee de samenhang tussen verschillende politieke en sociale thema's te verduidelijken en te schetsen welke punten de aandacht verdienen van (beleids)medewerkers binnen OCW, de koepelorganisaties, en de hoger onderwijsinstellingen, dat is management op alle niveaus, beleidsstaf, docenten en studenten.

1. De rol van het Erasmus+ programma en het *Erasmus Charter for Higher Education*

Bij de start van het vorige programma Erasmus+ (2014-2021) werd het zogenaamde *Erasmus Charter for Higher Education (ECHE)* geïntroduceerd. Het hebben van een ECHE werd een voorwaarde voor hoger onderwijsinstellingen om deel te kunnen nemen aan het Erasmus+ Programma. Bij de start van het nieuwe Erasmus+ programma (2021-2027) dienden alle hoger onderwijsinstellingen opnieuw een ECHE te verwerven.

Het ECHE moet worden gezien als een kwaliteitslabel, dat de EC de zekerheid biedt dat een hoger onderwijsinstelling in EU Member States and third countries associated to the Programme in staat moet worden geacht om met succes internationale samenwerkingsactiviteiten in het kader van het programma Erasmus+ uit te voeren. Bij samenwerkingsverbanden met 'third countries not associated to the Programme' in het programma Erasmus+ wordt de kwaliteit gewaarborgd in de *Inter-Institutional Agreements (IIA)*. Het ECHE kent een set van principes waaraan een onderwijsinstelling die Erasmus+ subsidie wil ontvangen dient te voldoen.

Door in het ECHE een aantal afspraken (bv. afspraken m.b.t. het gebruik van Bologna instrumenten) op te nemen, wordt de implementatie van het Bolognaproces binnen de hoger onderwijsinstellingen ondersteund. In de nieuwste versie van het ECHE is een aantal nieuwe elementen opgenomen, zoals digitalisering, inclusie en duurzaamheid.

Relevante documenten:

- [Erasmus Charter for Higher Education 2021-2027 Guidelines](#)

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Er is binnen hoger onderwijsinstellingen nog onvoldoende bewustzijn over de verplichtingen die men door ondertekening van het ECHE is aangegaan;
- Wanneer een hoger onderwijsinstelling niet voldoet aan de eisen, zoals verwoord in het ECHE, dan heeft het Nationaal Agentschap Erasmus+ niet de bevoegdheid om het ECHE bij de hoger onderwijsinstelling in te trekken en daardoor verdere deelname aan het Erasmus+ programma onmogelijk te maken.

2. European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS)

Het ECTS is sinds 1989 ontwikkeld als ‘transfersysteem’, en sinds 2005 een volwaardig overdrachts- en accumulatiesysteem, dat een van de basiselementen vormt van het hervormingsproces van het Europese hoger onderwijs. Ontwikkeld door de Europese Commissie, samen met experts uit het hoger onderwijs, is het sinds 2015 een formeel instrument van het Bologna Proces en de EHEA.

ECTS is een systeem dat gebaseerd is op de gemiddelde studielast van studenten in relatie tot de beoogde en gerealiseerde leeruitkomsten of leerresultaten (*learning outcomes*). ECTS kent een aantal centrale kenmerken (*features*) die ook de basis vormen voor het in Nederland gehanteerde systeem.

- *ECTS credits*

In ECTS omvat een volledig studiejaar 1500-1800 uur, dat is 25 tot 30 uur voor 1 *ECTS credit* of studiepunt. In de Nederlandse WHW is vastgelegd dat een academisch jaar 1680 uur representeert en dat 1 *ECTS credit* gelijk staat aan een studiebelasting van 28 uur. In de landen die ECTS hebben opgenomen in hun wet- en regelgeving ligt de gemiddelde lengte van het academisch jaar op 1500-1600 uur.

Ten onrechte wordt in Nederland vaak gesproken van ECs of *European credits*. Dit is feitelijk onjuist en in internationale context verwarrend.

- *ECTS Course Catalogue*

De *ECTS Course Catalogue* is een onderwijscatalogus die het totale onderwijsaanbod van een HO instelling beschrijft op drie niveaus: a) informatie over de instelling; b) informatie over alle opleidingen die een instelling aanbiedt; c) informatie over alle individuele leereenheden (*learning units*), waaruit opleidingen zijn opgebouwd.

De *ECTS Course Catalogue* staat op de website van een instelling en is dus voor iedereen in te zien. De informatie in de *ECTS Course Catalogue* wordt (ook) aangeboden in een *widely-spoken language* (doorgaans Engels).

- *ECTS Grading Tables*

Een *ECTS Grading Table* biedt een overzicht van de statistische verdeling van studieresultaten die zijn toegekend aan studenten in een bepaald vakgebied, in een bepaalde periode. Het doel van de *ECTS Grading Table* is om inzicht te bieden in de cijfercultuur van een instelling/programma. *ECTS Grading Tables* kunnen ook worden gebruikt voor de conversie van cijfers.

Relevant document:

- [ECTS Users' Guide 2015](#)

Zie voor de geschiedenis en het belang van de ontwikkeling van ECTS:

- [Robert Wagenaar, *A History of ECTS, 1989-2019: Developing a World Standard for Credit Transfer and Accumulation in Higher Education*. Groningen, International Tuning Academy, 2019](#)

Zie voor het omzetten van cijfers tussen verschillende landen en instellingen:

- [EGRACONS Grade Conversion Tool](#)

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- De implementatie van het *European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS)* is nog niet voltooid. In Nederland is het gebruik van *ECTS credits* weliswaar in de WHW verankerd, maar andere onderdelen van ECTS, zoals de *ECTS Course Catalogue* en het gebruik van *ECTS Grading Tables*, zijn nog niet en/of niet op de juiste wijze geïmplementeerd. Dit is niet in het belang van studenten en hun nationale en internationale positionering tijdens de studie en na de afronding ervan;
- Het correct formuleren van leeruitkomsten op het niveau van het programma en van de onderwijseenheden (zie ook 4. Kwalificatie (referentie) raamwerken);
- Afwijkende omvang / lengtes van bachelor en master programma's (eerste en tweede cyclus);
- Flexibiliteit van onderwijsprogramma's (zie ook 12. *Micro-credentials*);
- Inrichting van de onderwijscatalogus en de te hanteren taal;
- Vergelijkbare en evenwichtige studielast;
- Gebruik van het ECTS-cijfer conversie model.

3. Diploma Supplement (DS)

Het diploma supplement is een belangrijk instrument voor het documenteren van de leeruitkomsten van een onderwijsprogramma. Het volgt een Europees vastgesteld format dat is opgesteld door de EC, UNESCO en de Raad van Europa. Het DS beoogt de erkenning van leeruitkomsten te faciliteren.

De WHW schrijft voor dat elke hoger onderwijsinstelling een DS uitreikt volgens dit Europese model als bijlage bij het diploma. Het DS wordt geacht informatie te geven over (1) de houder van de kwalificatie; (2) het kwalificatietype en de instelling die het diploma heeft uitgereikt; (3) niveau van de kwalificatie; (4) de inhoud en leeruitkomsten van het met succes gevolgde onderwijsprogramma en de verkregen resultaten; (5) de functie van de kwalificatie; (6) certificatie van het DS; (7) een beschrijving van het betreffende nationale onderwijssysteem; en (8) andere relevante informatie. De inhoud wordt uitgedrukt in enerzijds het profiel en anderzijds de gerealiseerde programma-leeruitkomsten. Ten behoeve van een correcte interpretatie van de cijfers die zijn toegekend, dient het DS ook inzicht te geven in het cijfersysteem en de percentuele verdeling van toegekende cijfers. Die percentuele verdeling wordt gebaseerd op alle cijfers die worden toegekend binnen een programma gedurende twee achtereenvolgende jaren of een combinatie van vergelijkbare programma's.

In het geval er sprake is van een Joint Diploma dient het DS alle relevante informatie te bevatten van de instellingen die het diploma hebben toegekend.

Het Nederlandse team van Bologna experts heeft een richtlijn opgesteld hoe het DS in te vullen door Nederlandse onderwijsinstellingen.

Relevante documenten:

- [DS en aanwijzingen voor het invullen van het Diploma Supplement](#)

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Het DS wordt niet door alle hoger onderwijsinstellingen op de juiste wijze geïmplementeerd;

- In 2018 is er door de Ministers van Onderwijs in Rome in het kader van het Bologna Proces een geactualiseerd model vastgesteld. Hoger onderwijsinstellingen worden geacht dit 'nieuwe' model te volgen;
- Elke hoger onderwijsinstelling dient aandacht te geven aan het DS op de centrale website en een voorbeeld op te nemen dat voldoet aan het officiële model;
- Het Europass voorbeeld dat op dit moment is opgenomen op de website van de EC is onvolledig, omdat de verplichte inleidende tekst ontbreekt;
- Integraal opnemen van de programma-leeruitkomsten (programme learning outcomes) in het diplomasupplement;
- De percentuele verdeling van cijfers dient elk jaar te worden geactualiseerd.

4. Mobiliteit: fysiek en virtueel

Vanaf 1987 is invulling gegeven aan fysieke mobiliteit door middel van het programma Erasmus en opvolgers. Hoewel het programma Erasmus zich heeft ontwikkeld tot een overweldigend succes in termen van maatschappelijk belangstelling en ook in aantallen studenten die in een ander land een deel van hun opleiding hebben gevolgd (reguliere colleges en beroepsoriënterende stages), zijn de oorspronkelijke beoogde aantallen niet gehaald. Niet verwonderlijk, omdat het percentage van studenten dat internationale ervaring zou moeten opdoen ook wel erg ambitieus was.

Hoewel daadwerkelijke mobiliteit niet meer valt weg te denken in de Europese HO-context, is er als alternatief ook belangstelling ontstaan voor de gedachte 'internationale ervaring' op te doen binnen de context van de 'eigen' instelling. We spreken in dit kader van *Internationalisation at Home*. Internationalisering is sterk verbonden met het ontwikkelen van kennis en inzicht in en waardering voor andere culturen. Dit geldt voor andere landen maar ook het verbindende Europese gedachtengoed. Immers zo is de gedachte, we leven met elkaar in een multiculturele samenleving.

Door de zorgen over duurzaamheid en de ontwikkeling van een *green economy*, alsook de jongste Covid-19 ervaringen, heeft *Internationalisation at Home* een nieuwe impuls gekregen. Dit geldt niet alleen voor de fysieke *international classroom*, maar ook voor de digitale vorm hiervan. In het laatste kader zijn en worden voortdurend interessante initiatieven ontwikkeld.

Relevante documenten:

- Nuffic: [Internationalisation at Home](#)
- KA3 Erasmus+ Forward Looking Cooperation Project EVOLVE - Evidence-Based Online Learning through Virtual Exchange <https://evolve-erasmus.eu>

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- De kennisdeling met betrekking tot nieuwe initiatieven op het gebied van Internationalisation at Home, international classroom en blended and virtual exchange verdient voortdurende aandacht;
- Professionalisering van medewerkers op bovengenoemde onderwerpen.

5. Inclusief onderwijs

Met name de laatste jaren is er sprake van groeiende aandacht voor het onderwerp ‘inclusief onderwijs’ in het kader van de Europese Hoger Onderwijs Ruimte. Het onderwerp maakt deel uit van de zgn. *Social Dimension*, één van de tien actiepunten van het Bolognaproces. In het Ministeriële Communiqué van Rome (2020) is er een annex aan gewijd: *Principles and Guidelines to Strengthen the Social Dimension of Higher Education in the EHEA*. Hiertoe zijn tien principes geformuleerd. Specifieke aandacht wordt gevraagd voor: ‘*underrepresented, disadvantaged and vulnerable students*’. ‘Diversiteit, gelijkheid en inclusie’ dienen te worden bevorderd. Onderscheiden worden de verantwoordelijkheden van de publieke autoriteiten en de hoger onderwijsinstellingen, maar ook wordt samenwerking verondersteld.

Praktisch gezien gaat het om de toegankelijkheid van het hoger onderwijs voor potentiële studenten in genoemde situaties. Uitgangspunt is dat het HO een representatie dient te zijn van de diversiteit in de samenleving. Aandacht moet er ook zijn voor het studiesucces van deze studenten. Internationale mobiliteitsprogramma’s moeten aansluiten bij genoemde doelstellingen. Van hoger onderwijsinstellingen wordt voorts maatschappelijke betrokkenheid verondersteld.

Voor HO-instellingen betekent dit het garanderen van een cultuur van ‘inclusief leren’. Die stelt eisen aan het management, maar ook aan studieadviseurs en docenten. Docenten dienen de vaardigheden te bezitten om met een verscheidenheid van studenten met geheel verschillende achtergronden om te gaan en hun studiesucces te bevorderen.

Relevante documenten:

- [Principles and Guidelines to Strengthen the Social Dimension of Higher Education in the EHEA](#)
- [Europese Commissie – Inclusief en samenhangend hoger onderwijs](#)

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Het creëren en garanderen van een inclusieve leeromgeving;
- Het trainen van ondersteunende en docerende staf om effectief in te (kunnen) spelen op een diverse groep van studenten met aandacht voor het individu.

6. Kwalificatie (Referentie) Raamwerken

De kwalificatieraamwerken vormen de basis voor (de hervorming van) de Europese Hoger Onderwijs Ruimte. We onderscheiden hier de Europese ‘*overarching frameworks*’, de nationale raamwerken, sectorale raamwerken en disciplinaire raamwerken.

In Europa bestaan er twee overkoepelende raamwerken: het *Framework for Qualifications of the European Higher Education Area*, dat de uitkomst is van het Bolognaproces en dat de zgn. Dublin-descriptoren als basis heeft, en het *European Qualifications Framework for Lifelong Learning* van de Europese Commissie, dat alle onderwijs omvat. De filosofie van beide raamwerken verschilt. Het eerste heeft zgn. ‘*stand alone*’ descriptoren die zich richten op het onderwijsproces, waarbij vijf dimensies worden onderscheiden voor zowel de Associate degree, de bachelor als de master. Deze dimensies zijn in het kort: (1) kennis en Inzicht; (2) toepassen kennis en inzicht; (3) verzamelen en beoordelen informatie; (4) communicatie; (5) leervermogen. Het doctoraat kent daarnaast nog een zesde dimensie in ‘onderzoek’.

Voor het tweede raamwerk geldt dat de descriptoren voortbouwen op die van eerdere niveaus en het zich richt op de uitkomsten van het leerproces. Het maakt onderscheid tussen drie typen van descriptoren, kennis, vaardigheden en autonomie en verantwoordelijkheid, waarbij de laatste het hoogste competentie niveau is. Het EQF heeft acht niveaus (zgn. levels). Het Nederlandse Kwalificatie Raamwerk voor Levenslang Leren telt een vergelijkbaar aantal. Een punt van aandacht is niveau/level 4. Dit levert problemen op in internationale context en vergelijking. Zowel HAVO, VWO als MBO 4 zijn binnen het raamwerk gepositioneerd op niveau 4 terwijl de leeruitkomsten substantieel verschillen tussen deze opleidingen.

Kwalificatieraamwerken zijn belangrijk omdat zij de basis vormen voor het formuleren en ook monitoren van programma-leeruitkomsten en die van individuele onderwijseenheden, inclusief micro-credentials. In dat opzicht zijn vooral de disciplinaire kwaliteitsraamwerken van belang. Deze raamwerken zijn een belangrijk hulpmiddel bij het formuleren van programmaleeruitkomsten. Ze zijn opgesteld door een internationale groep van vakspecialisten. Het Erasmus+ project *Forward Looking Project Measuring and Comparing Achievements of Learning Outcomes in Higher Education in Europe (CALOHEE)* geeft voorbeelden van kwalificatie referentie raamwerken als ook zgn. templates.

In het kader van het zelfde Erasmus+ Forward Looking project zijn nieuwe (aanvullende) raamwerken gemaakt voor de Associate degree, bachelor, master en het doctoraat, waarin de bestaande overkoepelende raamwerken zijn gecombineerd. Naar verwachting worden deze in de eerste helft van 2023 gepubliceerd.

Relevante documenten:

- [European Qualifications Framework for Lifelong Learning](#)
- [Framework for Qualifications of the European Higher Education Area](#)
- [Measuring and Comparing Achievements of Learning Outcomes in Higher Education in Europe](#)

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Kennis over kwalificatieraamwerken in het hoger onderwijs, zowel de overstijgende Europese raamwerken als de nationale raamwerken, is doorgaans beperkt tot een kleine groep medewerkers binnen een hoger onderwijsinstelling.
- Hoe kunnen nut en noodzaak van de kwalificatieraamwerken meer bekendheid krijgen bij een brede groep van docenten en onderwijsontwikkelaars?
- EQF niveau / level 4 is niet eenduidig, want omvat HAVO, VWO en MBO 4 die verschillende leeruitkomsten kennen hetgeen vooral internationaal tot misverstanden aanleiding kan geven.
- Het bestaan van twee Europese overkoepelende raamwerken die met elkaar concurreren en waarvoor in beide gevallen nationale raamwerken zijn gemaakt. Een aanvullend probleem is dat de raamwerken inmiddels 15 tot 20 jaar oud zijn en gezien de ontwikkelingen in het hoger onderwijs en de maatschappij niet langer up-to-date. Geadviseerd wordt daarom kennis te nemen van de CALOHEE-raamwerken die een oplossing zouden moeten bieden voor genoemde tekortkomingen.
- De rol van kwalificatie referentieraamwerken op discipline / opleidingsniveau wordt nog onvoldoende onderkend. Nuttig kunnen hier in het bijzonder zijn de [benchmark statements geproduceerd door de Quality Assurance Agency](#) in het Verenigd Koninkrijk en de *Tuning / CALOHEE* referentie documenten.

7. Associate degree

Het Associate degree verdient bijzondere aandacht omdat er onderscheidende typen bestaan, die verschillend van aard en opzet zijn en ook onderscheidende leeruitkomsten kennen. Aanvankelijk waren de Associate degrees in de context van de Bologna Process hervormingen bedoeld als tussengraad. Omdat een Associate degree bestond in enkele Europese landen, besloot Nederland op experimentele basis ook tot invoering hiervan. Per 1 januari 2018 is de Associate degree als zelfstandige opleidingsvorm vastgelegd in de WHW. In het zelfde jaar werd de Associate degree in de verklaring van de Bologna ministers van onderwijs in hun vergadering te Parijs als zelfstandige opleiding bevestigd. Hiermee is het zgn. drie cycli systeem nu voor Nederland feitelijk omgevormd tot een vier cycli systeem.

Dit type van programma is o.a. bedoeld om MBO-studenten een vervolg te bieden op hun opleiding. Associate degree programma's worden aangeboden door HBO-instellingen, niet zelden i.s.m. met MBO-instellingen. Het komt voor dat studenten met een Associate degree een schakelprogramma dienen te volgen om toegang te krijgen tot het tweede deel van een regulier bachelor programma. In feite kennen we dus nu drie typen Associate degree programma's:

- Programma's die integraal onderdeel zijn van een bachelorprogramma en feitelijk een tussengraad opleveren;
- Zelfstandige graden die bij vervolgstudie automatische toegang geven tot het tweede deel van een regulier bachelor programma;
- Zelfstandige graden die bij vervolgstudie een schakelprogramma vereisen om toegang te krijgen tot de tweede helft van een regulier bachelorprogramma.

Wat betreft de erkenning van de Associate degree in het buitenland kunnen zich mogelijk problemen voordoen omdat de Nederlandse Associate degree ook kan worden gezien als een praktijkopleiding (VET - Vocational Education and Training) en geen hoger onderwijsopleiding. Studenten en opleidingen moeten zich hiervan rekenschap geven.

Relevant document:

- [Vereniging Hogescholen Website, De Associate Degree](#)

Geïdentificeerde knelpunten:

- Transparantie van het systeem van de Associate Degree zoals dat in Nederland wordt gehanteerd. Het bestaan van verschillende typen van Associate Degrees, die verschillende programma-leeruitkomsten kennen en eisen kunnen stellen voor toelating tot vervolgopleidingen;
- Informatievoorziening aan potentiële studenten over de aard van de Associate Degree;
- De erkenning van de Associate degree in het buitenland.

8. Externe en Interne Kwaliteitszorg

Het ontwikkelen van vertrouwen tussen HO-instellingen wordt gezien als cruciaal voor internationale samenwerking. Om dat vertrouwen een goede basis te geven zijn er instrumenten ontwikkeld om te garanderen dat onderwijs – programma's en onderwijsseenheden – voldoen aan minimum standaarden. Het belangrijkste document in deze

is de Bologna instrument *European Standards and Guidelines for Quality Assurance (ESG)*. Het maakt onderscheid tussen interne en externe kwaliteitszorg. Kwaliteitszorginstellingen en hoger onderwijsinstellingen worden geacht als onderdeel van het Bologna Proces uitvoering te geven aan de ESG.

Nederland hanteert een complex extern kwaliteitszorgsysteem door instellingsaccreditatie te combineren met programma-accreditatie. Het neemt hierdoor in internationale context een bijzondere positie in.

Relevante document:

- [European Standards and Guidelines for Quality Assurance](#)

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Helder beschrijven hoe de kwaliteitszorg binnen een instelling en op programma-niveau is georganiseerd. Transparantie aangaande kwaliteitszorginstrumenten en de uitkomsten verdient (blijvende) aandacht;
- Een zwakker punt van de ESG als referentie voor kwaliteit is dat de aandacht zich vooral richt op het proces van kwaliteitszorg en veel minder op de kwaliteit en relevantie van de inhoud van onderwijsprogramma's. Dit laatste is echter van groot belang voor de (automatische) erkenning van leerprestaties;
- Hoewel er voor Nederland vanuit mag worden gegaan dat de ESG zijn geïmplementeerd, geldt dat nog niet (in de volle omvang) voor veel andere Europese landen. Dit zet druk op de erkenning van elders gevolgde studieonderdelen;
- Voorkom dat kwaliteitszorg leidt tot een te bureaucratisch proces. Dit vereist dat kosten/inzet en opbrengst voortdurend met elkaar in evenwicht zijn;
- Bevorder dat kwaliteitszorg geen papieren exercitie is, maar duidelijke meerwaarde heeft voor het op peil houden en eventueel verbeteren van het onderwijs;
- Draag zorg voor studenteninzet bij programmaontwikkeling en verbetering.
- Adequate kwaliteitszorg met betrekking tot werkgerelateerd leren (stages). Zie hiervoor 15. Werkgerelateerd Leren.

9. Automatische erkenning van leerprestaties

Op 26 november 2018 hebben de EU lidstaten een *EU Council Recommendation on promoting automatic mutual recognition of higher education and upper secondary education and training qualifications and the outcomes of learning abroad* aanvaard. Automatic recognition wordt als volgt gedefinieerd: "Automatic recognition of a degree leads to the automatic right of an applicant holding a qualification of a certain level to be considered for entry to the labour market or a programme of further study in the next level in any other EHEA-country (access)".

Erkenning van elders met succes gevolgde onderwijsprogramma's of delen daarvan, bijvoorbeeld modulen en eenheden, is een centraal aandachtspunt in het kader van de internationalisering van onderwijs. Dit om te voorkomen dat oneigenlijke barrières worden opgeworpen of er sprake is van onnodige studievertraging.

In de beleidsdocumenten van de EC wordt gesproken over *automatic recognition*, hetgeen de indruk kan wekken dat er geen of weinig zeggenschap is van de betrokken hoger onderwijsinstellingen. Dit is niet correct. In het kader van het Bologna Proces is afgesproken dat bachelor programma's in beginsel toegang geven tot master-programma's en master

programma's tot doctoraatsprogramma's. Dit laat echter onverlet dat er aanvullende (inhoudelijke) eisen (kunnen) worden gesteld en/of dat er selectie plaatsvindt. Wel geldt dat - conform de Lisbon Recognition Convention - de hoger onderwijsinstelling dient te kunnen aantonen dat er sprake is van 'substantiële verschillen' als niet tot automatische toelating wordt overgegaan. Het specifieke profiel van een opleiding kan daarbij leidend zijn. Dit geldt voor zowel nationale als internationale mobiliteit.

In het programma Erasmus+ wordt ook over *automatische erkenning* gesproken in relatie tot internationale uitwisseling t.a.v. studieperiodes. Dan heeft de term *automatic* betrekking op het honoreren van vooraf gemaakte afspraken m.b.t. het elders gevolgde onderwijs. Daartoe worden *learning agreements* (zie ECTS) opgesteld en door de betrokken partijen ondertekend. Een *learning agreement* vormt de basis van een *Transcript of Records*, te verlenen na de mobiliteitsperiode.

Relevante documenten:

- [Lisbon Recognition Convention \(1997\)](#)
- [The European Recognition Manual for Higher Education Institutions. Practical guidelines for credential evaluators and admissions officers to provide fair and flexible recognition of foreign degrees and studies abroad.](#) Second edition 2016.
- [The Triangle of Automatic Recognition](#) (NUFFIC, February 2020)
- [Erasmus Charter for Higher Education 2021-2027 Guidelines:](#)

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- *Automatic recognition* is binnen het Erasmusprogramma een *pressure point* in relatie tot uitwisseling van studenten. De situatie in Nederland steekt gunstig af bij die in veel andere landen, maar dat neemt niet weg dat het op Europees niveau een aandachtspunt is waar ook Nederlandse instellingen mee te maken kunnen krijgen;
- De internationale erkenning van beroepskwalificaties vindt nog niet overal plaats conform de afspraken die er in de *Lisbon Recognition Convention* over zijn gemaakt;
- Opnemen van elders gerealiseerde studieprestaties in het diplomasupplement, inclusief beoordeling;
- De positionering van de eenjarige master (60 ECTS) in de internationale context van het hoger onderwijs. De praktijk laat zien dat in veel landen eenjarige masterprogramma's geen toegang geven tot een doctoraats-/PhD-programma.

10. Doctoraat/PhD in Europese context

Binnen het Bologna proces/de Europese Hoger Onderwijsruimte is het doctoraat/PhD (EHEA) gedefinieerd als de derde cyclus. Internationaal, en ook binnen de Europa zijn er grote verschillen met betrekking tot de invulling. Bijna 25 jaar 'Bologna' hebben die niet kunnen wegnemen. Het grootste verschil betreft de status. In 2005 is bepaald dat het beste kan worden gesproken van *doctorate candidates*, te definiëren als *early stage researchers*, die erkend dienen te worden als "*professionals – with commensurate rights – who make a key contribution to the creation of new knowledge*".

De formele lengte van het traject verschilt per land, doorgaans van 3 tot 4 jaren; de tijd die het gemiddeld neemt in Europa om een doctoraat programma/onderzoek af te ronden ligt op 4.5 jaar. Daarnaast is de positie en status van het doctoraal per land verschillend. Deze definitie laat zowel de status van (beurs)student als die van werknemer toe.

Zowel 'erkenning' als 'mobiliteit' vormen belangrijke elementen van doctoraat programma's, die altijd een onderwijs- en onderzoekscomponent kennen. Het overgrote deel van de programma's die worden aangeboden door *doctorate schools* kennen binnen het programma een mobiliteitscomponent.

Binnen het hoger beroepsonderwijs wordt geëxperimenteerd met het *University of Applied Sciences Professional Doctorate*. In Nederland wordt gestart met een aantal *pilots*. Het ligt voor de hand dat in deze pilots wordt gestreefd naar een zorgvuldige implementatie van de Bologna-afspraken.

Opzet en uitvoering van doctoraatprogramma's zijn een belangrijk element van de Europese Hoger Onderwijsruimte. Om die reden is ook het tiende actiepoint van het Bologna proces geformuleerd, dat vraagt om een goede afstemming tussen de Europese hoger onderwijsruimte en de Europese hoger onderzoekruimte.

Relevante documenten:

- Conclusies van het Bologna Seminar on [Doctoral Programmes for the European Knowledge Society](#)
- [Studie van de European University Association](#), gepubliceerd in 2019 op basis van een survey uitgevoerd onder onderwijsinstellingen in 2018
- [The European Council for Doctoral Candidates and Junior Researchers](#). De council is een officiële partner van het Bologna proces
- [EUA Council for Doctoral Education](#). De council biedt sinds 2008 een platform voor overleg en afstemming
- [Vereniging Hogescholen](#), University of Applied Sciences Professional Doctorate, March 2021

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Verschil in lengte en aard van de programma's, nationaal en internationaal;
- Gebruik van ECTS-studiepunten;
- Invulling geven aan *Professional Doctorate* programma's die voldoen aan de Europese richtlijnen;
- Opzet van de programma's, w.o. de omvang van de onderwijscomponent (te volgen instructiecolleges);
- Voorwaarden voor toelating;
- Kwaliteitszorgsystemen voor *doctorate research*;
- Organiseren en toekennen van *internationale joint doctorate degrees*.

11. Gemeenschappelijke onderwijsprogramma's en (inter)national Joint Degrees

Gemeenschappelijke programma's vormen een belangrijke component voor intensieve samenwerking tussen hoger onderwijsinstellingen. Er bestaan vele vormen van gemeenschappelijke programma's van twee of meer hoger onderwijsinstellingen. Joint programmes kunnen leiden tot een *Joint degree, Double degree of Multiple degree*. Dual degrees hebben in Nederland, in tegenstelling tot sommige andere landen, geen wettelijke grondslag.

Joint Programmes vormen de meest intensieve vorm van samenwerking tussen hoger onderwijsinstellingen. *Joint Programmes* kunnen zowel in een nationale- als een internationale context worden aangeboden. In de Nederlandse context leiden zij tot één diplomacertificaat ondertekend door de toekennende instellingen (Joint Degree). Ook wordt een gezamenlijk diplomasupplement uitgereikt. In de internationale context kan een Joint Programme leiden tot een Joint degree of een Double degree. Bij een Double degree ontvangt de student aparte diplomacertificaten en diploma supplementen van de diploma verlenende instellingen. Voor internationale programma's is een accreditatie- en kwaliteitszorgprogramma ontwikkeld, dat is gevalideerd door de deelnemende landen van het Bologna proces: *European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes*. Dit model wordt mogelijk verder ontwikkeld tot een Europees Erkenning en Kwaliteitszorgsysteem. Een belangrijke katalysator voor internationale *Joint Programmes* zijn de *Erasmus Mundus Joint Master Degrees (EMJMDs)*.

In juni 2022 heeft de EC het Erasmus+ pilot-initiatief gelanceerd om te komen tot zgn. *European Degrees* als instrument om de Europese Hoger Onderwijsruimte verder te versterken door diepere transnationale samenwerking tussen hoger onderwijsinstellingen. Het initiatief maakt deel uit van de *European Strategy for Universities. Supporting and enabling Higher Education institutions accross Europe*. Doel is te bekijken of een joint European degree label kan worden verleend en daarmee de haalbaarheid van geïstitutionaliseerde EU-samenwerkingsinstrumenten te bepalen, w.o. een mogelijke Europese wettelijke status voor allianties. Inmiddels zijn er 10 projecten geselecteerd om inhoud te geven aan dit vrijwillige initiatief.

Relevant document:

- [NUFFIC, Joint programmes from A to Z \(2015\)](#)
- [European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes](#)
- European Commission, [Council Recommendation of 5 April 2022 on building bridges for effective European higher education cooperation \(Text with EEA relevance\) 2022/C 160/01](#)
- [Commission Communication on a European strategy for universities](#)

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Helderheid omtrent en consistent gebruik van terminologie. De termen *Joint Programme*, *Joint Degree Programme*, *Double Degree Programme*, *Dual Degree Programme* worden door elkaar heen gebruikt. Er is onvoldoende duidelijkheid over de verschillen;
- Gebrek aan kennis en kennisdeling m.b.t. de voor- en nadelen van het kiezen voor een specifieke samenwerkingsvorm;
- Hoewel er Europese afspraken zijn gemaakt over het bevorderen van het organiseren van *Joint Programmes* en het verlenen van *Joint Degrees* geldt voor veel landen dat de wet- en regelgeving en/of de praktijk nog niet zijn aangepast op dit type programma. Veel EU-lidstaten kennen nog beperkingen met betrekking tot het verlenen van een *Joint Degree* en het bijbehorende certificaat verleend namens de diploma verlenende instellingen;
- Additionele kosten van *Joint Degree Programmes* worden niet vergoed op nationaal niveau. Dat beperkt de verdere ontwikkeling ervan;
- Kennis over en ervaring met de *European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes* binnen hoger onderwijsinstellingen is nog niet of beperkt aanwezig;

- De European Approach veronderstelt dat er op nationaal niveau geen additionele eisen worden gesteld. In Nederland moet er echter naast de EA een doelmatigheidstoets uitgevoerd worden (geënt op de nationale arbeidsmarkt) en een Toets Nieuwe Opleiding als het een nieuwe opleiding betreft. Als een Joint Programme wordt opgenomen als een track binnen een bestaande opleiding dan is de doelmatigheidstoets niet nodig. Wel dient zo'n track aangemeld te worden bij het Register opleidingen hoger onderwijs (CROHO).

12. Micro-credentials

Er is binnen het hoger onderwijs momenteel veel aandacht voor het fenomeen *micro-credentials* en de certificering ervan door middel van zgn. *badges*. *Micro-credentials* moeten worden gezien in de context van hernieuwde belangstelling voor Levenslang Ontwikkelen (Life Long Learning).

Micro-credentials kunnen worden aangeboden door hoger onderwijsinstellingen en private partijen. Om een rol te kunnen spelen in het hoger onderwijs moeten zij gecertificeerd zijn. Dit veronderstelt dat zij onderdeel dienen te zijn van de kwaliteitszorg. Er zijn diverse vormen denkbaar. Micro-credentials die ingebed zijn of kunnen worden in het onderwijsaanbod en micro-credentials die buiten onderwijsprogramma's worden aangeboden.

De Vlaamse overheid heeft met het initiëren van het MICROBOL project inzicht proberen te verwerven met betrekking tot de betekenis van *micro-credentials* voor het Bolognaproces als ook de daarmee verbonden uitdagingen. MICROBOL staat voor *Micro-credentials linked to the Bologna key commitments* en het project heeft inmiddels in kaart gebracht 'whether and how the existing Bologna tools can be used and/or need to be adapted to be applicable to micro-credentials'. Dit heeft een reeks van aanbevelingen opgeleverd. Het eindrapport is in oktober 2022 gepubliceerd.

Daarnaast heeft de EC heeft met ondersteuning van een adhoc werkgroep een *European Approach to micro-credentials* ontwikkeld. Volgens de EC zal zo'n aanpak helpen "to open up learning opportunities to citizens and strengthen the role of higher education and vocational education and training institutions in lifelong learning." In juni 2022 heeft de Europese Raad de *Recommendation on a European approach to micro-credentials for lifelong learning and employability* gepubliceerd.

Relevante documenten:

- [MICROBOL project](#)
- [MICROBOL aanbevelingen](#)
- Microbol raamwerk: [European project MICROBOL. Micro-credentials linked to the Bologna Key Commitments. Common Framework for Micro-credentials in the EHEA.](#) March 2022
- [A European approach to micro-credentials. Output of the Micro-credentials higher education consultation group: final report \(2021\)](#). Het rapport dient momenteel als basis voor een consultatieproces: [A European approach to micro-credentials](#)
- [European Council Recommendation on a European approach to micro-credentials for lifelong learning and employability](#)

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Het aanbod van *micro-credentials*, m.n. voor werkenden wordt binnen de instellingen vooral in regionaal perspectief bekeken; er wordt nog weinig tot geen kennisgenomen van internationale invalshoeken en onderzoeken naar dit onderwerp;
- De positionering van micro-credentials, als onafhankelijke leereenheden en/of als integraal onderdeel van het programma-aanbod;
- Wettelijke inbedding van micro-credentials in het hoger onderwijs;
- De niveaubepaling van micro-credentials, EQF-niveaus 5 tot 7/Associate degree/ bachelor/master) en daarbinnen.

13. Digitalisering in het hoger onderwijs

Met betrekking tot digitalisering in het hoger onderwijs dient onderscheid te worden gemaakt tussen enerzijds leren, doceren en toetsen en anderzijds de administratieve transformatie. Gedurende de afgelopen decennia hebben beide – recent ook door de Covid-19 problematiek - een vlucht genomen en is het einde van deze ontwikkelingen nog niet in zicht. Ten aanzien van het leerproces is het gebruik van *online* en *blended* onderwijs meer gebruik geworden, zowel lokaal als ook als onderdeel van de internalisering van het hoger onderwijs.

Hieronder volgt een selectie van relevante recente initiatieven.

- *Virtuele Internationale Samenwerkingsprojecten – VIS.*

VIS is een financieringsregeling, geïnitieerd door OCW, voor de periode 2021 tot 2024 voor het opzetten en inrichten van virtuele internationale samenwerkingsprojecten. Doel is Nederlandse studenten de kans te geven om vanuit Nederland internationale ervaring op te doen. Tijdens een virtueel internationaal samenwerkingsproject werken Nederlandse studenten en buitenlandse studenten op afstand samen om tot een eindproduct te komen, hetgeen zowel de ontwikkeling van interculturele competenties als taal- en digitale vaardigheden dient.

- *Versnellingsplan Surf*

Met het Versnellingsplan biedt SURF ondersteuning aan onderwijsinstellingen om stappen te zetten in digitalisering en zo bij te dragen aan onderwijsinnovatie met ICT en technologie. Het plan kent een drietal ambities: Het versnellingsplan is gebaseerd op 3 gedeelde ambities: (1) Aansluiting op de arbeidsmarkt verbeteren; (2) Flexibilisering van het onderwijs; (3) Slimmer en beter leren met technologie.

- *European Student Card Initiative (ESCI)*

Met het tekenen van de Erasmus Charter Higher education van het nieuwe Erasmus+ programma, stemde hoger onderwijsinstellingen in met de intentie hun mobiliteitsprocessen te digitaliseren door de implementatie van de European Student Card initiative (ESCI)⁴. Dit initiatief bestaat uit 3 delen: de *European Student Card* (niet verplicht), de *Erasmus+ app* (niet verplicht) en *Erasmus without Paper* (EWP). EWP verplicht het hoger onderwijs om hun Erasmus+ administratie volledig te digitaliseren door aansluiting op het EWP-netwerk. Deze aansluiting verbindt elke mobiliteitssysteem waardoor gegevensuitwisseling op Europees niveau kan plaatsvinden.

- *Digitalisering en erkenning*

Steeds meer kennisinstellingen en werkgevers reiken digitale *credentials* uit voor kwalificaties en andere leerresultaten (diploma's, certificaten, open badges, etc.). Deze digitale bestanden bevatten een breed scala aan informatie die kan helpen bij het verifiëren, evalueren en erkennen van de leerprestaties. Met het initiatief European Digital Credentials for Learning (EDC) werkt de Europese Commissie aan Europese standaarden en infrastructuren voor digitale *credentials*. Het initiatief sluit aan op het nieuwe Europass en ESCI.

Binnen de Erasmus+ projecten [DigiRec](#) en [DigiNet](#) heeft Nuffic de gevolgen van de toenemende digitalisering van studentengegevens en leerprestaties voor de erkenningspraktijk in kaart gebracht. De resultaten staan beschreven in het white paper "Digital Student Data & Recognition". Daarnaast werkt Nuffic samen met Studielink aan een betere integratie van diplomawaardering in de inschrijfketen, door het digitaal toeleveren van (generieke) waarderingsadviezen via de centrale Studielink-applicatie (implementatie vanaf april 2023). In deze context past ook de Groningen Declaration, die beoogt inhoud te geven aan een internationaal functionerend Digital Student Data Portability (DSDP) systeem.

- *Nationale Onderwijscatalogus: SURFeduhub*

SURFeduhub is het initiatief om te komen tot een platform voor het delen van onderwijsdata om studentenmobiliteit en flexibiliteit te vergemakkelijken. Het betreft informatie onderwijsaanbod, roosterinformatie en studievoortgang, bedoeld voor studenten en de staf van HO-instellingen. De hub beoogt de standaard te worden voor het invoeren van informatie in de Registratie Instellingen en Opleidingen (RIO) van DUO.

Relevante documenten:

- [VIS](#)
- [Versnellingsplan - Versnellingsplan](#)
- [European Student Card Initiative | Erasmus+ \(europa.eu\)](#)
- [Digital Education Action Plan \(2021-2027\) | European Education Area \(europa.eu\)](#)
- [European Digital Credentials for Learning | Europass](#)
- [Digital Student data & Recognition \(nuffic.nl\)](#)
- Groningen Declaration
- [SURFeduhub](#)

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- De digitaliseringintentie van het HO betekent het begin van een hervorming in de wijze waarop beleidsmedewerkers en staf van de internationaliseringsafdeling(en) omgaan met mobiliteitsprocessen. Het zorgt voor nieuwe interne en externe stakeholders, alsook nieuwe terminologie. Medewerkers hebben nieuwe (digitale) vaardigheden nodig en dienen continue te worden bijgeschoold.

14. European Universities Initiative

Het idee om te komen tot een (beperkt aantal) *European Universities* werd in 2017 geïnitieerd door de Franse president Emmanuel Macron. Het initiatief is omarmd door de Europese Commissie, dat het ziet als een mogelijkheid om de eigen agenda om tot meer samenwerking te komen tussen hoger onderwijsinstellingen binnen de EU te realiseren. Dit zou niet alleen de concurrentiepositie van het Europese hoger onderwijs met andere werelddelen moeten verbeteren, maar ook moeten bijdragen aan innovatie.

In de woorden van de Europese Commissie: “*European Universities are transnational alliances that will become the universities of the future, promoting [European values](#) and identity, and revolutionising the [quality](#) and [competitiveness](#) of European higher education.*”

Het *European Universities* initiatief maakt deel uit van het programma Erasmus+ en wordt gezien als een *flagship initiative* dat moet bijdragen aan de totstandkoming van een Europese Onderwijsruimte (EEA). Het hoofddoel van dit initiatief volgens de EC is “*to bring together a new generation of creative Europeans able to cooperate across languages, borders and disciplines to address societal challenges and skills shortages faced in Europe.*”

Tot nu toe hebben met name *research* universiteiten binnen de EU ingezet op dit initiatief en hun alliantie / consortium een eigen profiel gegeven. De ambitie is dat er midden 2024 60 European Universities zijn die circa 500 hoger onderwijsinstellingen omvatten, ruim 10% van het totale aantal in Europa.

Relevant document:

- [European Universities Initiative](#)

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Deelname aan dit initiatief is er vooral door universiteiten; er is sprake van ondervertegenwoordiging vanuit het HBO (nationaal en internationaal). Als niet meer HBO-instellingen aansluiten dan is er een gerede kans op tweedeling: ‘the haves and the have-nots’. De consortia van European Universities worden bijvoorbeeld meer mogelijkheden geboden voor het aanvragen van Europese subsidies;
- Structurele financiering van *European Universities Alliances* en de effecten wanneer die er niet mocht komen;
- Onduidelijkheid t.a.v. de bijdrage aan de ontwikkeling van het hoger onderwijs in z’n algemeenheid. Wat gaan instellingen die geen deel uitmaken van een European University hiervan merken, in positieve en negatieve zin.

15. Werkgerelateerd Leren (Work Based Learning - WBL) in het hoger onderwijs

Werkgerelateerd leren heeft tot doel de voorbereiding van studenten op een actieve rol op de arbeidsmarkt te optimaliseren. Directe aanleiding was de zgn. *Skills Gap* die bleek (en nog steeds blijkt) uit onderzoek van vele partijen, de EC zelf, maar ook consultancy firma’s, de *OECD* en het *World Economic Forum*. Uit al deze onderzoeken kwam naar voren dat studenten doorgaans in onvoldoende mate werden voorbereid op de arbeidsmarkt.

Werkgerelateerd leren kan worden onderscheiden in diverse vormen van actieve voorbereiding op de arbeidsmarkt, waaronder de beroepsoriënterende stage (onderdeel van het onderwijsprogramma), *traineeships* (aanvullende gestructureerde cursus) – bedoeld als expliciete voorbereiding op een bepaalde beroepssector na voltooiing van een HO opleiding – en ondernemerschap.

Voor HBO-opleidingen in Nederland geldt dat de actieve voorbereiding op de arbeidsmarkt structureel onderdeel uitmaakt van een opleiding. Dit is doorgaans ook het geval voor het onderwijs dat in andere Europese landen wordt aangeboden door *Universities of Applied Sciences*.

Dit geldt in mindere mate voor veel universitaire opleidingen. De meerwaarde van WBL wordt in deze sector nog niet altijd voldoende onderkend als onderdeel van een academisch leerproces. Dit heeft alles te maken met onvoldoende kennis en ervaring binnen universiteiten met betrekking tot de bijdrage die WBL kan leveren. Er is ook onbekendheid met modellen voor WBL die ontwikkeld zijn binnen diverse *Knowledge Alliance* projecten. Een voorbeeld hiervan is het project WEXHE – *Integrating Entrepreneurship and Work Experience in Higher Education*. Het geeft bijvoorbeeld overzichten van de generieke leeruitkomsten verbonden aan WBL. Dit materiaal en dat van soortgelijke projecten helpt niet alleen de rol van WBL binnen opleidingen, maar ook de potentiële arbeidsmarktpositie van afgestudeerden, te versterken. Ze brengen ook de rol en verantwoordelijkheden van organisaties / bedrijven in beeld die stages en *traineeships* aanbieden. Kwaliteitszorg op het gebied van WBL wordt internationaal als een aandachtspunt gezien.

Relevante documenten:

- [UK Quality Code, Advice and Guidance: Work-Based Learning](#)
- [WEXHE: Integrating Entrepreneurship and Work Experience in Higher Education:](#)

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Ontoereikende kennis van (wetenschappelijke) literatuur over het nut van WBL bij in het bijzonder universitaire instellingen;
- De voordelen voor zowel studenten, hoger onderwijsinstellingen en werkgevers van deze onderwijsvorm worden binnen universiteiten onvoldoende onderkend;
- Er wordt geen of onvoldoende gebruik gemaakt van inzichten en instrumenten die de uitkomst zijn van Europese projecten, zoals die zijn ontwikkeld door bijvoorbeeld het project [Integrating Entrepreneurship and Work Experience in Higher Education](#) (WEXHE);
- Een betrouwbaar kwaliteitszorginstrumentarium, gebaseerd op helder geformuleerde leeruitkomsten, geformaliseerde afspraken op basis van een contract ondertekend door alle betrokken partijen ten aanzien van begeleiding en beoordeling.

16. Flexibele leerpaden

Maatschappelijke ontwikkelingen en informatie, communicatie en technologie hebben hoger onderwijsinstellingen gedwongen hun onderwijsaanbod, -inhoud en -vormgeving te moderniseren. De docent-georiënteerde benadering is inmiddels ingewisseld voor de student-gerichte benadering en vormen van actief leren. Programma's zijn gebaseerd op programma- en module-leeruitkomsten.

Deze ontwikkelingen hebben geleid tot veel nieuwe onderwijsprogramma's die doorgaans multidisciplinair en mogelijk zelfs interdisciplinair van opzet zijn. Daarnaast is een proces van flexibilisering ingezet om recht te doen aan de behoeften van zowel het arbeids- en maatschappelijk veld als die van individuele studenten. Er wordt onderscheid gemaakt tussen een hoofd of major-programma, minoren, opties, keuzeonderdelen en stages. Ook wordt er gebruik gemaakt van zgn. raam- of window-programma's. Doorgaans een semester dat een student zelf kan inrichten met een buitenlandsverblijf, een stage of en/of keuzevakken. Hiermee is ook de basis gecreëerd voor individuele leerwegen op basis van gemodulariseerde programma's. Hiermee nauw verbonden zijn de mogelijkheden die digitalisering biedt.

De bachelor, master, doctoraat structuur heeft de mogelijkheden voor programma-mobiliteit bevordert zowel nationaal als internationaal als ook de ontwikkeling van (inter)nationale Double en Joint degrees. Hiermee hangt nauw samen de internationalisering van het onderwijs, zowel op basis van studiepuntenmobiliteit als de multi-cultural en international classroom. Deze ontwikkelingen hebben geleid tot de snelle uitbouw van internal en admission offices, maar ook een infrastructuur voor documentatie in de vorm van leerovereenkomsten, Transcript of Records, en het aan het diploma verbonden verplichte Diploma Supplement. Cruciaal in deze context is de erkenning van leerprestaties.

Door internationalisering van het onderwijs - in vorm en inhoud - alsook digitalisering zijn er nieuwe vormen ontstaan als *online* en *blended* leren, maar ook kleine leereenheden (micro-credentials) om snel te kunnen inspelen op maatschappelijke ontwikkelingen, met name in relatie tot levenslang leren. Gezien de zeer snelle maatschappelijke ontwikkelingen mede verbonden aan de vierde industriële revolutie (artificial Intelligence) met programma's als ChatGPT en BARD als de meest recente uitkomsten, is en blijft het hoger onderwijs in beweging. Dit vraagt continue substantiële aanpassingen die eisen stellen aan alle betrokkenen.

Er wordt in dit verband gesproken van een revolutie van het hoger onderwijs. Het gaat hierbij niet langer om de twintigste eeuwse massificatie, en de ontwikkeling van technische en carrière en arbeidsmarkt gerelateerde programma's op alle niveaus. Daarnaast ook de hiermee samenhangende oriëntatie- en missiewijziging van een onderwijsinstituut naar een eenheid dat zorg draagt voor de ontwikkeling van 'human capital' en regionale en nationale ontwikkeling in de vorm van toegepast en public policy onderzoek en als instrument om sociale problemen aan te pakken en op te lossen.

De 21ste eeuw biedt nieuwe uitdagingen, omdat een veelheid van ontwikkelingen samenkomen. Er is de ontwikkeling van de neo-liberale universiteit, nieuwe (commerciële) aanbieders, de online universiteit, groei van het aantal internationale studenten, flexibilisering van aanstellingen van academische staf en de toename van ondersteunende functies, toegenomen verantwoordingsplicht, enz., enz. Met deze ontwikkelingen zijn traditionele universiteiten in hoog tempo van karakter veranderd. Dit heeft grote gevolgen voor die instellingen en hun houdbaarheid in de toekomst, maar vooral ook voor hun staven.

Relevante documenten:

- Steven Mintch, [The Revolution in Higher Education Is Already Underway](#), in HigherEd January 12, 2022
- Robert Wagenaar, [The end of the traditional university? Rethinking the higher educational model: research and workplace focused](#). Inaugural lecture 18 February 2022. University of Groningen, 2023
- Derek Jan Fikkers en Judith Kamalski, [Universiteiten moeten nu de regie nemen, anders staan ze straks buitenspel](#), in ScienceGuide 16 juli 2020

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Voortdurende bijscholing van academische en faciliterende staf;

- Continue aandacht voor de positie en rol van hoger onderwijsinstellingen in de maatschappij;
- Aangaan van de competitie met nieuwe aanbieders van hoger onderwijs en onderwijseenheden en inspelen op de onderwijsvraag vanuit alle geledingen van de maatschappij. Zorgdragen voor inclusiviteit en maatschappelijke relevantie.

Annex

Overzicht Europese termen

NL term	ENG term	Wat is/wil het?	Wie betreft het?
Europa	Europe	Een van de zes werelddelen, geografisch	51 landen in Europa
Europese Unie (EU)	European Union (EU)	Samenwerkingsverband in Europa	27 landen lid van de EU
Europese Economische Ruimte (EER)	European Economic Area (EEA)	Europese interne markt	EU + In Noorwegen, IJsland, Liechtenstein
Europese Vrijhandelsassociatie (EVA)	European Free Trade Area (EFTA)	Samenwerkingsverband ter bevordering van handel tussen EER en 'niet-EU' Europese landen	Naast Noorwegen, IJsland, Liechtenstein ook Zwitserland
Europese Commissie (EC)	European Commission (EC)	Helpt met vormgeven van EU's strategie, stelt EU wetten en beleid voor, monitort implementatie ervan en budget management. Ook rol in ondersteunen internationale ontwikkeling en hulp. In het geval van het onderwijs gaat het om aanbevelingen.	27 commissioners geleid door een president, runt inhoudelijk georiënteerde directoraten en agentschappen.
Europese Raad (ER)	European Council	Definieert EU's overkoepelende politieke richting en prio's	Staatschefs en regeringsleiders 27 EU-lidstaten, voorzitter ER en voorzitter EC
Europees Parlement (EP)	European Parliament	Samen met de ER bevoegd om wetgevingsvoorstellen aan te nemen, wijzigen en besluiten over EU-begroting.	Leden gekozen door kiezers in de EU-lidstaten
Europese hoger onderwijsruimte	European Higher Education Area (EHEA)	Bologna landen (landen aangesloten Bolognaproces)	49 landen, plus de Europese Commissie (Albanië, Andorra, Armenië, Azerbeidzjan, België, Bosnië en Herzegovina, Bulgarije, Cyprus, Denemarken, Duitsland, Estland, Finland, Frankrijk, Georgië, Griekenland, Hongarije, Ierland, Italië, IJsland, Kazachstan, Kroatië, Letland, Liechtenstein, Litouwen, Luxemburg, Macedonië, Malta, Moldavië, Montenegro, Nederland, Noorwegen, Oekraïne, Oostenrijk, Polen, Portugal, Roemenië, Rusland, San Marino, Servië, Slowakije, Slovenië, Spanje, Tsjechië, Turkije, Vaticaanstad, het Verenigd Koninkrijk, Zweden, Zwitserland, Wit Rusland.)
Europese onderwijsruimte	European Education Area (EEA)		
Erasmus+ (E+)	Erasmus+	EU-[gefinancierd] programma voor onderwijs, opleiding, jeugd en sport (2014-2020)	Mogelijkheden voor de hele wereld. Betrokken landen moeten wel erkend zijn als partnerland door EU. Er worden 14 regio's onderscheiden.
Programmalanden Erasmus+	Programme countries	Deelname aan veel acties is beperkt tot lidstaten en geassocieerde landen.	EU-landen (27) en aantal (7) landen buiten de EU (o.a. Turkije, Verenigd Koninkrijk (tot 31 dec. 2020))
Partnerlanden Erasmus+	Partner countries		Partner-buurlanden (e.g. Westelijke Balkan landen) en landen over de wereld.

Samenhang tussen verschillende Europese beleidslijnen

	Bologna Communiqué	European Education Area	Erasmus (2021-2028) - ECHE	Link met dit stuk
Social / Civic dimension	An inclusive EHEA. Equitable access to higher education. Full support to complete studies and training.	Inclusion and gender equality • Pathways to School Success • 50 centres of excellence for VET • European Approach to micro-credentials • Gender-sensitive teaching	Encouraging the participation of individuals with fewer opportunities in the programme. Promoting civic engagement and encouraging students and staff to get involved as active citizens before, during and after their participation in a mobility or project. Respect in full the principles of non-discrimination, transparency and inclusion set out in the programme.	(§1) Erasmus-programma/ECHE
Innovation dimension	An innovative EHEA. HEIs are supported in intensifying their search for solutions to societal challenges. Meeting SDG goals by 2030. Swift updating of knowledge, skills and competences.	Green and digital transitions • Education for Climate Coalition • Greening of education infrastructure • Council Recommendation on education for environmental sustainability • Digital Education Action Plan	Promoting environmentally friendly practices in all activities related to the Programme. Green Erasmus.	(§1) Erasmus-programma/ECHE (§4) Mobiliteit: fysiek en virtueel (§12) Micro-credentials (§15) Work Based Learning
Collaboration dimension	An interconnected EHEA. Shared frameworks and tools that facilitate and enhance international cooperation and reform, exchange of knowledge and mobility of staff and students.	Geopolitical dimension • Team Europe approach • Strengthen cooperation with strategic global partners • Expand international dimension of Erasmus+	New opportunities to collaborate with excellent non-EU partners as well.	(§1) Erasmus-programma/ECHE
Academic dimension	Making student-centred learning a reality. The student is an active participant in determining their studies. Mechanisms for flexible learning pathways are implemented.	Quality in education and training • Boost basic and transversal skills • More mobility and cooperation opportunities • Support lifelong acquisition of language competences • Develop a European perspective in education	Ensure the quality of the mobility activities and of the cooperation projects throughout the application and implementation phases. Erasmus (2021-2027) is a programme for all levels of education.	(§2) ECTS (§1) Erasmus-programma/ECHE (§8) Interne en externe KZ (§12) Micro-credentials (§15) Work Based Learning
Academic dimension	Fostering future teaching. Teaching and research should be equally important. Teachers should be supported in the professional development.	Teachers and trainers • 25 Erasmus Teacher Academies • European guidance for national career frameworks • European Innovative Teaching Award	Staff mobility: "It is recommended that staff training mobility should be part of the human resource / professional development policy of the HEI."	

Academic dimension	<p>Strengthening HEI's capacity to support learning and teaching. Effective strategies for operating in a digital world. Foster collaboration initiatives and platforms for exchange.</p>	<p>Higher education ● European Universities full roll-out ● Development of a European Degree ● Legal statute for alliances of universities ● Erasmus+ Mobile App</p>	<p>Undertaking the necessary steps to implement digital mobility management in line with the technical standards of the European Student Card Initiative. EU programmes as a mean to increase quality in teaching and learning; more virtual and blended mobility + IT platforms;</p>	<p>(§6) Kwalificatieraamwerken (§8) Interne en externe KZ (§14) European Universities initiative</p>
--------------------	--	---	---	--